

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həyatı və mənşəyi haqqında İranın daimi olaraq təhriflərə yol verməsi, onu "fars şairi" kimi təqdim etməsi XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq Rusiya və İran tərəfindən Qafqazda, Azərbaycanda, eləcə də başqa regionlarda türk xalqlarına qarşı yürüdülməli məkrli siyasətin tərkib hissəsidir.

XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan ərazisində baş verən müəkkəb tarixi-ictimai hadisələr, düşmən qüvvələr tərəfindən türklərin tarixi, mədəniyyəti və dilinə qarşı aparılan siyasət, məqsədlilik şəkildə əsas qaynaqların təhrif olunması və türkdilli mənbələrin sıradan çıxarılması diqqəti cəlb edir. Bu dövrdə Azərbaycana aid tarixi, coğrafi, ədəbi mətnlərin tərtib və nəşri zamanı saxtalaşdırılması, materiallardan mühüm faktların silinməsi, müstəmləkə şəraitində xarici ölkələrə çıxışımız olmadığından, Rusiya və İran tərəfindən Avropa elmi ictimaiyyətinə təqdim olunan farsdilli Azərbaycan poeziyasının "fars ədəbiyyatı" adı altında tanıtılması və sair bu kimi hallar baş vermişdir.

Azərbaycanın tarixinə və ədəbiyyatına qarşı qərəzlər dövlətimizin müstəqilliyini, düşmən üzərində qazandığımız qələbəni gözü götürməyən qüvvələr tərəfindən bu gün də davam etdirilir. İran alimləri dil faktorunu əsas götürərək, Şərqi bütün farsdilli şairlərini İrana bağlayır və Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin mənşəyinin saxtalaşdırılmasında xüsusi fəallıq göstərirlər. Onlar bir tarixi həqiqəti unudurlar ki, vaxtilə ərəb istilasından sonra İranın ərazisində fars, pəhləvi, soqdi və başqa etnik dillərdə yaranan ədəbiyyat bütövlükdə öz yerini ərəbdilli şeirə vermişdi.

Məlumdur ki, hegemon dövlətlər həmişə mərkəzləşdirilmiş imperiya yaratmaq məqsədilə vahid dil birliyi ideyasını irəli sürmüşlər. Ərəb xilafəti də bu cür mərkəzləşdirilmiş dövlət və vahid ərəb dili siyasəti yeritmişdir. İrənsünaslıq üzrə XX əsrin görkəmli rus alimi Y.S.Braqinski yazırdı: "İran şairləri VII-IX əsrlərdə bir müddət fars dilindən imtina etdilər, ərəb dilini və ərəb poetik mədəniyyətinin çoxsaylı elementlərini (şeyr ölçüsünün kvantitativ prinsiplərini, obrazlılığı) tam qəbul etdilər".

Bütün Yaxın və Orta Şərq regionlarında olduğu kimi, Azərbaycanda da 300 ilə yaxın hökm sürən ərəb müstəmləkəçilik siyasəti IX əsrin sonlarından başlayaraq zəifləməyə başladı və ərəb xilafəti çökdü. Ərəb hökumətlərinin süqutu türklərin yenidən bu regionlarda öz hakimiyyətlərini bərpa etməyə imkan yaratdı. 840-1032-ci illərdə Mərkəzi Asiyada hakimiyyətdə olan türk-islam dövləti Qaraxanilər, IX əsrin sonlarında Mərkəzi Asiyada paytaxtı Buxara olmaqla türk Samanilər sülaləsi (875-999), Azərbaycanda paytaxtı Marağa və Ərdəbil olmaqla - türk Sacilər dövləti (879-914), Xorasan, Mavərhənnəhr və Xarəzm, Əfqanıstan və Şimali Hindistanda hökumətlik edən türk mənşəli xanədanı Qəznəvilər (963-1186) sülaləsi xilafətdən qurtuluş mərhələsində yaranaraq, Şərq-müsləman xalqlarının mədəni-iqtisadi həyatının yüksəlişində mühüm iz qoymuşlar.

İran IX-X əsrlərdə farsdilli şeirin yenidən dirçəldilməsinə görə türk Samanilər (Samanogullar) dövlətinə borcludur. Samanilər dövründən başlayaraq bu dövlət mərkəzləşdirilmiş idarəçilik sistemi yaratmaq məqsədilə öz tərkibinə daxil olan və etnik tərkibi zəngin olan Əfqanıstan və İranın böyük bir hissəsində əsas yerli əhəlinin dəri (fars) dilində danışdığını nəzərə alaraq bu dilin rəsmi dövlət dili və ədəbi dilə çevrilməsinə maneçilik törətmədilər. Burada mühüm amillərdən biri də fars dilinin ərəz vəzninə, ərəb poetika qayda-qanunlarına daha uyğun olması idi. Samanilər sarayında Rudəki Səmərqəndi və onun davamçıla-

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin milli mənsubiyyətinin İran tərəfindən saxtalaşdırılması yolverilməzdir

rının yazdığı nəfis nümunələr farsdilli şeirin şöhrətini qaldırdı. Beləliklə, IX əsrdən başlayaraq, farsdilli poeziyanın İran, Hindistan, Orta Asiya, Azərbaycan, Türkiyə və başqa ərazilərdə yayılması prosesinə başlandı. Samanilər dövründə Buxara, Səmərqənd, Bəlx və Mərvdə yaşayan türk əsilli alim, filosof və şairlərin də fars dilində mühüm əsərləri yaranmışdır. Türk əsilli müəlliflər farsca yaranan bu poeziyaya sadə üslub, xalqın müdrik düşüncə tərzini və çoxsaylı türk sözləri gətirmişlər.

Amma bu o demək deyildir ki, türk şairləri öz ana dillərində şeirlər yazmırdılar. Bu sənətkarlar öz doğma türkcələrində gözəl şeirlər yazmışlar. Samanilər dövləti çövrildikdən sonra, 840-1032-ci illərdə Mərkəzi Asiyada hakimiyyətdə olan türk-islam dövləti Qaraxanilər öz milli dil ənənələrini qoruyub saxlamağa üstünlük verdilər.

XII əsrdə Nizami Gəncəvinin Şirvanşah Axsitandan "Leyli və Məcnun" əsərinin fars dilində yazılması sifarişini alarkən düşüdü vəziyyət, doğma ana dilinin sıxışdırılması haqqında söylədiyi beytlər danılmaz faktdır. Təsədüfi deyildir ki, görkəmli şərqşünas-alim Əbdürrəhman Tahircanov məsələ ətrafında tədqiqat apararkən qeyd edirdi ki, Nizami Gəncəvi ilk öncə özünün Türkçə Divanının Şirvanşah Axsitana göndərmiş və onu "öz Divanının hamisi" adlandırmışdır. Odur ki, Şirvanşah Nizamiyə "Leyli və Məcnun" əsərini farsca yazmağı sifariş edərkən şair türkçə şeirlərinin yayılmaması qayğısından məyus olmuşdur. Bu fakt bir həqiqətdir.

Məsələ burasındadır ki, siyasi maraqlara uyğun olaraq müəyyən bir zaman çərçivəsində ana dilimiz sıxışdırılması sonradan düşmən qüvvələrin əlində türklərin tarixi, mədəniyyəti və dilinə qarşı yönəldilən məkrli bir siyasətə çevrilmişdir. Bizə düşmən kəsilməli qüvvələr yazılmış türkçə olan əksər mətnləri də sıradan çıxarmışlar.

Nizami Gəncəvi bütün yaradıcılığı boyu özünün türk mənşəyini açıq-aşkar söyləmiş, öz türklüyü ilə fəxr etmişdir. Nizami Gəncəvinin babası Zəki Müəyyəd-din əslən Oğuz türklərinin Boz ox qolundan çıxmış adlı-sanlı türk bəyzadələr nəslindən idi. O, Gəncədə din xadimi və Səlcuqlar sarayına yaxın bir şəxs idi və "Müəyyəd-din" - (dində Allah tərəfindən qüvvət verilən, saxlanılan) tituluna layiq görülmüşdü.

Nizami Gəncəvinin anası Azərbaycanda əsil-nəcabətli, zadəgan nəslindən olan bir türk qızı idi. Gəncədə dünyaya göz açmışdı. Şairin dayısı, yəni anasının qardaşı Xacə Ömər Gəncə sarayına yaxın, yüksək nüfuzlu malik bir şəxs idi. O dövrdə "Xacə" titulu şah sarayının mühafizəçilərinin başçısına verilərdi. Diqqəti mənbələrdə dəqiq şəkildə öz əksini tapan bir fakta yönəltmək istəyirəm: Türk sultan saraylarının qaydalarına əsasən, səlcuqlar və atabəylər üç vəzifəni - saray mühafizəçiliyini, silah-sursat anbarını və xəzinə-

ni yalnız türklərə etibar edirdilər. Saray reisi - Xacə vəzifəsinə cəsurluqda və sədaqətdə ad çıxarmış türk bəyzadələri seçilirdi. Əlimizdə olan mənbəyə əsasən, Xacə Ömər döyüşdə yaralanmış və aldığı yaradan otuz yaşlarında vəfat etmişdir. Onun ölümünə söylənmiş bir ağıda Ömər cəsur türk olduğu xatırlanır. Elə bu faktın özü onu təsdiq edir ki, Nizaminin anası əsil-nəcabətli türk qızı idi.

Nizami Gəncəvi öz adını "Üveys" adlandırmışdır. "Üveys" adında - türklərin totemlə bağlı kökü və tamğa işarəsi vardır. Qədim ərəblər Oğuz - "Üveys, yəni "Qurd balası" adını vermişlər. Qədim ərəb və fars lüğətlərində "Üveys" qurd adıdır.

Bu faktlardan görüldüyü kimi, böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin həm ata tərəfdən, həm də ana xətti ilə milli mənsubiyyəti türkdür. Şairin öz əsərlərində verdiyi məlumatlar buna parlaq sübutdur.

Nizami Gəncəvi öz əsərlərində Əfrasiyab, Qara xan, Qədir xan, Toğansah, Məlikşah, Sultan Səncər, Toğrul şah, Alp Arslan, Arslan şah, Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Axsitan, Məlik Nüsrətəddin və başqa türk hökmdarlarının parlaq obrazlarını yaratmışdır. O, Şirvan hökmdarı Axsitanın qəhrəmanlıqlarını Turan qəhrəmanı Əfrasiyabla müqayisə edir:

بر دشمن اگر فراسیابست
تنها زدندش چو آفتابست

*Düşmən qabağında Əfrasiyabdır!
Tənha döyüşməkdə Günəşə taydır!*

Nizami Gəncəvi öz əsərlərində Şərq poeziyası ənənələrinə uyğun olaraq, qələmə aldığı zəngin personajlar vasitəsilə özünün yüksək ideyalarını - insanpərvərlik, mərifət, ictimai ədalət və əxlaq haqqında fəlsəfi görüşlərini təbliğ etmişdir. Onu da unutmaq olmaz ki, dahi şair özünün bütün əsərlərini türk hökmdarlarına ithaf etmişdir.

Nizami öz əsərlərində söz sənəti ilə bərabər, vətəni Azərbaycana, doğma torpağı Gəncəyə, mənsub olduğu türk xalqına məhəbbətini də dünyaya car çəkmişdir. Nizaminin doğma Gəncəsinə məhəbbəti təmənnəsiz və hüdudsuzdur. Ona xəzinələr vəd edilə belə, öz Gəncəsini heç zaman tərk etməmişdir:

گنجہ گرہ کرده گریبان من بی گرهی گنج عراق آن من
Gəncə mənim yaxamı duyünləyib,
Yoxsa İraq xəzinələri mənim olardı.
Yaxud:

صنعت من برده ز جادو شکیب سحر من افسون ملایک فریب
بابل من گنجہ هاروت سوز زهره من خاطر انجم فروز

*Mənim sənətim cadunun səbrini aparıb,
Mənim sehrim mələklərin əfsununu aldadıb.
Mənim Babilim Harutu yandıran Gəncəmdir,
Mənim Zöhrəm ulduzları işıqlandıran ruhumdur.*

Zəhra ALLAHVERDİYEVA,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun Nizamişünaslıq
şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.